

БУХОРО ВОҲАСИ АРХЕОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРИДА ХУНАРМАНДЧИЛИК ВА САВДО АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИ

Очилов А. Т, Ph.D

Тарих Фанлари Бўйича Фалсафа Доктори

Жўраев Н

БухДУ магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада Бухорода воҳасида олиб борилган археологик тадқиқот натижаларида хунармандчилик ва савдо маҳсулотларининг тарихи илмий таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Бухоро воҳаси, археологик тадқиқотлар, хунармандчилик маҳсулотлари, савдо-иқтисодий алоқалар, кўчманчи чорвадорлар маданияти.

КИРИШ

Маълумки, Бухоро воҳаси тарихий- маданий меросини изчил тадқиқ этишга XIX аср иккинчи ярмидан киришилди. XIX аср иккинчи ярмидан бошлаб соҳага оид манбаларни умумлаштириш асосида бир қатор тадқиқотлар юзага келди. Тадқиқотлар туфайли Бухоро воҳасининг қадимги ва ўрта асрлар даври ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий тарихига доир муҳим маълумотлар илмий муомалага киритилди.

АСОСИЙ ҚИСМ

В.Луневанинг бронза даврига оид тадқиқотларида[1] Ўзбекистоннинг хўжалик муносабатлари билан бир қаторда хунармандчилик ишлаб чиқариши ва савдо-иқтисодий алоқаларига ҳам алоҳида эътибор қаратилади. Мустақиллик йилларида Суғднинг илк ўрта асрлар даври манбаларини тадқиқ этиш янги поғонага кўтарилди. Бу борада ҳам маҳаллий, ҳам хорижлик тадқиқотчилар томонидан муҳим тадқиқотлар амалга оширилмоқда. А.Отахўжаевда [2] ҳам мавзуга доир муҳим маълумотлар, илмий хулосаларини баён этади. Шунга қарамасдан, ёзма манбаларнинг аксар қисми тўлиқ етиб келмаган бўлиб, бу манбалардан Суғднинг мазкур давр хунармандчилиги ва савдо-иқтисодий алоқалари ҳақида муфассал маълумотларни ололмаимиз. Бирок, Бухоро худудидаги тарихий ёдгорликларда амалга оширилган археологик қазишмалар натижасида қўлга киритилган моддий ашёлар (асосан хунармандчилик маҳсулотлари) устида олиб борилган тадқиқотлар бу “кемтик”ни тўлдиради. XIX асрнинг иккинчи ярмида Россия империясида қадимги давр ашёларини йиғувчи-коллекционерларнинг Туркистон ўлкасидаги фаол ҳатти-ҳаракатлари натижасида Бухорода ҳам дастлабки қидирув-текширув ишлари амалга оширилди. XIX аср иккинчи ярми-XX аср бошларида Туркистон Археология Ҳаваскорлари тўғараги (ТАҲТ) аъзолари бир қатор қидирув-текшириш ишларини олиб бордилар[3]. XX асрнинг 30- йилларидан бошлаб Ўрта Осиё худудларида махсус археологик экспедициялар изчил тадқиқотларни амалга ошириб келмоқдалар. Бу тадқиқотларда Бухоронинг қадимги ва илк ўрта асрлар даври тарихи бўйича муҳим маълумотлар илмий муомалага киритилди. Узок йиллар давомида амалга оширилган изчил археологик қазишмалар илк ўрта асрлар даври Бухоро воҳасининг хунармандчилиги тарихи бўйича муҳим тадқиқотлар амалга оширилишига асос бўлди.

Хунармандчиликнинг юксак тараққий топиши ўз навбатида илк ўрта асрлар Бухорода шаҳар маданиятининг ривожига замин яратди. Айни вақтда хунармандчиликнинг муайян соҳалари ҳамда савдо-сотик ривожига шаҳар тараққиёти муҳим омил бўлди. Шу сабабли мазкур давр хунармандчилиги ва савдо-иқтисодий алоқалари тарихини тадқиқ этишда шаҳарлар, шунингдек, шаҳар даражасидаги хунармандчилик ривож топган йирик қишлоқларнинг ҳам ўрни беқиёс бўлиб, бугунги кунга қадар олиб борилган изланишлар натижасида мавзуга доир Джўракулов М.Ж., Ниязова М.И., Ҳакимов А. А., Фахритдинова Д. А., Пугаченкова Г. А., Муҳаммаджонов А. Р., Мукминова Р.Г. каби тадқиқотчилар тадқиқот ва асарларида муҳим илмий хулосалар вужудга келди. Бу тадқиқотларда Суғд шаҳарлари ва хунармандчилик марказлари тузилиши ва ривож билан бир қаторда улардаги хунармандчилик ва савдо-сотик масалалари кенг ёритилганлигини кўришимиз мумкин.

Савдо-иқтисодий алоқалар масаласини тадқиқ этишда бевосита археологик қазилмалар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Зеро, ушбу тадқиқотлар натижасида Сўғднинг товар-пул муносабатларига оид муҳим маълумотлар қўлга киритилган. Жумладан, О.И.Смирнова, Э.В.Ртвеладзе, Е.В.Зеймаль, Ю.Ф.Буряков[4] ва бошқа бир қатор тадқиқотчиларнинг асар ва мақолаларида мавзуга доир муҳим илмий хулосалар келтирилган.

Археологик манбалар таҳлиliga кўра, Суғд ҳудудига кириб келган кўчманчи чорвадорларнинг аксарият қисми оммавий тарзда ўтроқлашади. Бу ҳолат ўз навбатида, кўчманчи чорвадор қабилалар маданиятининг бутун Сўғд бўйлаб кенг ёйилишидан Бухоро ҳам четда қолмайди. Бу маданият энг аввало хунармандчиликда яққол кўзга ташланади. Маълум муддат ижтимоий ҳаётда Бухоро воҳасида хунармандчилик соҳалари ҳудуднинг ўзида етиштирилладиган ва қазиб олинладиган хом ашё асосида кенгайиб борган. Жумладан, биргина қимматбаҳо маъданлар-олтин ва қумушдан тайёрланган буюмлар хунармандчилик соҳасида улкан ютуқларга эришилганлигини кузатамиз. Мазкур даврда бу қимматбаҳо маъданлар асосан икки ҳудуддан, Зарафшон дарёсининг юқори оқими бўйлаб Зарафшон тоғ ёнбағри(араб манбаларида бу ҳудуд Буттам номи остида тилга олинди)да жойлашган қонлар мажмуи ҳамда қисман Жанубий ва Шимолий Нурота тоғи ёнбағридаги қонлардан олинган[5]. Хунармандчиликнинг бошқа соҳаларида ҳам бу даврда катта ютуқларга эришилган. Буюк Ипак йўлининг Шарқий қисмида етакчиликни ўз қўлларига олган суғдийлар ҳам мамлакат миқёсидаги ҳам хусусий савдо жараёнларида фаол иштирок этиб[6], нафақат хунармандчилик маҳсулотлари савдосининг, балки, қарвон йўли бўйлаб хунармандчилик соҳаларининг илғор ютуқ ва тажрибаларини кенг ёйилишида муносиб ўрин эгаллайдилар.

Ички савдо-сотик жараёнларининг ривожланиши энг аввало, мазкур даврдаги товар-пул муносабатларининг ривож ва пул хўжалигининг хусусиятларига боғлиқдир. Бу борада бир қатор тадқиқотлар амалга оширилган бўлиб, ушбу тадқиқотлар таҳлили Сўғднинг мазкур даврдаги пул хўжалиги ўзига хос бўлганлигини кўрсатади. Жумладан, бу даврда Суғднинг таркибий қисмлари ҳисобланган Марказий (Самарқанд), Ғарбий (Бухоро) ва Жанубий Суғд (Қашқадарё воҳаси) ҳудудларида муайян танга пуллар зарб этилган. Тадқиқотлар давомида қўлга киритилган мазкур даврга оид танга пулларнинг зарб этилишида қўшни давлатлар, хусусан, Эрон, Византия ҳамда Хитой тангаларининг катта таъсир ўтказганлиги кўзга ташланади.

Ўрта Осиёда Турк ҳоконлиги ҳукмронлигининг ўрнатилиши Эфталлийлар даврида юксала бошлаган ташқи савдо-иқтисодий алоқалар ривожини янги босқичга кўтарди. Жумладан, Турк ҳоконлиги билан муштарак манфаатлар туфайли Бухоро ҳудуди фаол ташқи савдо-

иктисодий алоқалар жараёнига тортилди. Бу жараёнда Бухоро хунармандчилик ва савдо-сотик марказлари муайян мулкдаги иктисодий муносабатлар марказлари бўлиш билан бирга савдо-транзит йўлларидаги муҳим нуқталарга айланди, натижада тайёрланган турли ноёб хунармандчилик ишлаб чиқариши маҳсулотларини четга чиқариш имкони кенгайди. Суғдга олиб кирилган ва чиқарилган маҳсулотлар борасида бугунги кунга қадар бир қатор тадқиқотлар амалга оширилган бўлиб, ушбу тадқиқотлар тахлили асосида маҳсулотлар таснифини тузиш муҳим аҳамият касб этади[7].

Минтақанинг мазкур даврдаги Шарқ мамлакатлари билан савдо-иктисодий алоқаларида кўчманчи қабилалар билан олиб борилган савдо-сотик муҳим ўрин тутди. Бу жараёнда савдо-сотикнинг энг қадимги даврда шаклланган маҳсулот айрибошлаш тури кенг ёйилган эди. Жумладан, минтақанинг шимоли-шарқий сарҳадлари билан туташ ҳудудларда яшаган кўчманчи қабилалар орасида Бухоро воҳаси хунармандлари томонидан тайёрланган зеб-зийнатлар харидоргир бўлган.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни такидлаш жоизки, ҳозирги кунда Бухоро тарихини ўрганиш янги бир босқичга чиққанлигини инобатга олган ҳолда археологик ўрганишда хунармандчиликка қаратилган эътибор тобора кучайиб бормокда. Хунармандчиликнинг тарихий илдиэларини ўрганиш ва уни тарихий реконструкция қилиш мамлакатимизда туризм ривожланишида ҳам ўз ўрнига эга ҳисобланади.

ФОЙЛАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Лунева В. Классификация ювелирных украшений Узбекистана эпохи бронзы (III-II тыс. до н.э.)// Археология, история и культура Средней Азии. Тезисы докладов Международной научной конференции, посвященной 60-летию Э.В. Ртвеладзе. - Ташкент, 2002. - С. 72
2. Отахўжаев А. Суғд курул аслаҳаси ва чокарлари ҳақида манбалар // Ўзбекистон Республикаси Курулли кучларининг тарихи, бугуни, келажаги. - Тошкент, 2005. - Б. 25-28; Ушбу муаллиф. Ўзбек давлатчилиги тарихида суғд-турк муносабатлари илдиэлари // Ўзбекистон ўрта асрларда: тарих ва маданият. - Тошкент, 2003. Б. 138-144; Ушбу муаллиф. Турк-суғд карвон йўллари-сиёсий, иктисодий, маданий ва этник муштараклик // Великий Шелковый путь. Культура и традиции. Прошлое и настоящее. - Ташкент, 2006. - С. 145-150. ва бошқ.
3. Горшенина С.М. Первые опыты российских и французских археологов в русском Туркестане: методика исследований и судьба коллекций // Культурные ценности-1996. Библиотека Turkmenia. Международный ежегодник. - Санкт-Петербург, 1998. - С. 69-77; Она же. Туркестанская коллекция Леона Баршевского и ее следы в Узбекистане, Франции, Польше и России // Общественные мнение. Права человека. - Ташкент, 1998. №>2. - С. 144-149.
4. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. - М.: Наука, 1981. - 548 с.; Ртвеладзе Э.В. Византийские монеты и индикации из Средней Азии // Древние и раннесредневековые монеты историкокультурных областей Узбекистана. - Ташкент, 2002. Том I.
5. Из истории добычи полезных ископаемых в верховьях Зарафшана // Материальная культура Таджикистана. - Душанбе, 1987. Вып.4. - С.155-175.
6. Хўжаев А. Буюк Ипак йўли: муносабатлар ва тақдирлар. - Тошкент: УзМЭ, 2007. - Б.

- 166-220.
7. Пугаченкова Г. А. Привозные художественные изделия на Среднеазиатских трассах Великого Шелкового пути // Формирование и развитие трасс Великого Шелкового пути в Центральной Азии в древности и средневековье: Тез.докл.межд.семина. ЮНЕСКО. - Самарканд, 1990. - С.178-179; Шефер Э. Золотые персики Самарканда. Книга о чужоземных диковинах империи Тан. - М.: ГРВЛ, 1981.
  8. Ochilov Alisher. "The Role of Zamanbaba Culture in The Social and Economic History of Bukhara Oasis During Bronze Age." CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY 2.4 (2021): 42-47.
  9. OCHILOV, Alisher. "JEWELRYC TRADITION IS A SOURCE OF STUDY OF BUKHARA HISTORY." Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi 1.1: 105-116.
  10. Ochilov, A. T. "DATING OF THE ZAMANBABA CULTURE: ASSED ON ARCHAEOLOGICAL SOURCES." Theoretical & Applied Science 12 (2019): 589-591.
  11. Очилов, Алишер Тўлис Ўғли. "БУХОРО ВОҲАСИ ШАКЛЛАНИШИДА ЗАРАФШОН ДАРЁСИНИНГ ЎРНИ ВА ВОҲА ТАРИХИЙ ГЕОГРАФИЯСИГА ДОИР АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР." *Scientific progress* 1.6 (2021): 933-938.
  12. Ochilov A. Бухоро воҳасида олиб борилган илк археологик тадқиқотлар //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 4. – №. 4.
  13. Ochilov A. Бухоро воҳасининг қадимги антропоген ландшафтида Сармишсой дарасининг тутган ўрни //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 4. – №. 4.
  14. Ochilov A. XIX асрдаги чет эл сайёҳлари асарларида Бухоро воҳаси маданиятининг ёритилиши //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 4. – №. 4.